

TUDOMÁNYOS INTÉZMÉNYRENDSZER KIÉPÜLÉSE MAGYARORSZÁGON 1922 ÉS 1931 KÖZÖTT

T. KISS TAMÁS

„Kis nép vagyunk, amely elsősorban szellemiekben hivatott nagyot alkotni” máig hangoztatott jelszó, a két világháború közötti Magyarország tudománypolitikájának olyan mozgatórugója volt, amely a tudományos élet fejlődését ambiciózussá tette. „A szellemiekben bizonyítsunk” program megmaradhatott volna a jól hangzó ideológia szintjén is, hiszen a Trianon utáni válság valószínűtlenné tette a tudományos munkavégzéshez szükséges feltételek megteremtését. Hogy mégsem ez történt az a húszas évek tudománypolitikai irányításának volt köszönhető. KLEBELSBERG KUNÓ [1] kultuszminiszter, tudománypolitikai elképzeléseinek ugyanis energikus hozzáértéssel tudott súlyt adni az ellenforradalmi rendszer általános politikáján belül. Jóllehet kultúrpolitikáját a neonacionalizmus, a szomszédos népekkel szembeni „kultúrfőlény” retrográd ideológiája hatotta át, az általa létesített intézmények és szervezeti keretek lehetővé tették, hogy — gyakorta a miniszter szándéka ellenére — nagy szellemi produkciók is megszülethessenek.

KLEBELSBERG tudománypolitikájának lényegében három formai jellemzője volt. Az új politikai helyzetnek megfelelő programadás, a központi elv alapján kiépülő decentralizált intézményrendszer és hatalmas méretű szervező tevékenység.

Az alapok megteremtése

A háború előtt önálló Magyar Tudományos Akadémia állampapírjainak elértéktelenedése, a valuta hanyatlása miatt gondokkal küszködött. A miniszter — felismerve, hogy az államnak nagyobb szerepet és teret kell vállalnia tudomány támogatásában — új alapokra helyezte az ország első tudományos intézményének gazdasági ügyintézését. Az Akadémia anyagi gondjainak enyhítésére 1922 novemberében államsegélyt utaltatott ki, majd 1923-tól a nemzetgyűléssel évi rendszeres, elszámolási kötelezettség nélküli támogatást szavaztatott meg. [2]

A „magaskultúra” intézményei közül az egyetemek voltak a legsúlyosabb helyzetben. Különösen mostoha viszonyok hálózták körül a Pozsonyból Pécsre települt Erzsébet Egyetemet és a Kolozsvárról Szegedre költözött Ferenc József Egyetemet. [3]

KLEBELSBERG nehéz és fontos feladat elvégzésére vállalkozott, arra, hogy meggyökereztesse, majd konszolidálja a szakértelmiség utánpótlását, a tudományos kutatás szakemberszükségeit biztosító egyetemeket. Legfontosabb teendője az volt, hogy meggyőzze a nemzetgyűlés akadékoskodó, „keményfejű” képviselőit, és a társadalom rétegeivel is megértse: az egyetemekre nagy szüksége van az országnak. Leg-

élesebb vitákat az agráriusokkal folytatott. A konfliktus egyik legfőbb oka az volt, hogy az agráriusok a tanult emberekben az olcsó munkaerő megdrágulását látták. „A Művelteket elviszi a város, a destrukció hirdetőivé lesznek” — sorolták érveiket, annak ellenére, hogy nagyon kevés paraszt- és munkásszármazású fiatalnak sikerült bejutni az egyetemek padjai közé. Az európai kultúrnemzetek között, hogy sikeresen meg tudja állni a helyét az ország — az egyetemek nélkülözhetetlenek — foglalt állást a korszak politikájának is megfelelően a miniszter. [4] Közismert, hogy a szomszédos államok kulturális beruházásai ugyancsak a „kultúrfölény” jegyében valósultak meg. A Monarchia volt nemzetiségei saját államhoz való jogukat nemzeti könyvtárak, múzeumok és tudományos kutatóintézetek létesítésével is bizonyították. [5]

A kultuszminiszternek számolnia kellett azzal a veszéllyel, hogy a békeszerződés következtében Magyarországra menekült egyetemi oktatók, amennyiben állás nélkül maradnak, elhagyják az országot. A kutatók a nyugati államok jól felszerelt intézményeiben helyezkedhetnek el. KLEBELSBERG felismerte, hogy a kivándorlást csak a tudományos élet felkarolásával, az egyetemek megtartásával akadályozhatja meg.

A miniszter erőfeszítései és taktikázásai sikerrel jártak. „Mecsek alján a magyar Heidelberg” már 1923 októberében megnyílhatott. Az Erzsébet Egyetemet Pécsset kezdetben ellenszenvvel fogadták, ami abból adódott, hogy a nagyobb és korszerűbb iskolaépületekből alakították ki az egyetemet. [6] Szegeden súlyosabb volt a helyzet. A város ragaszkodott az egyetemhez, megfelelő épületeket azonban nem, illetve nehezen tudott az oktatás számára biztosítani. A kultusztárca sem rendelkezett elég pénzzel. Új épületek létesítésére, az egyetem fejlesztésére és a Tisza-parti klinikák megépítésére csak az 1920-as évek második felétől került sor, a népszövetségi kölcsön segítségével és a város erejét meghaladó hozzájárulással. [7] A háború alatt alapított debreceni egyetem klinikáinak, központi és bölcsészkarai épületeinek építése 1923—24-től már folytatódott. [8]

KLEBELSBERG, hogy tudománypolitikai programját megvalósíthassa, 1922 nyarán a nemzetgyűlés elé terjesztette a nemzeti nagy közgyűjtemények önkormányzatáról és személyzetük minősítéséről szóló törvényjavaslatot. Az elfogadott és törvényerőre emelt [9] tervezet előremutató és értékes kezdeményezés. A művelődési életet szervező intézkedései miatt is figyelemre méltó volt.

A miniszter egységes szervezetbe integrálta az egymástól elszigetelten működő budapesti kulturális intézményeket. Koncentrálta a főváros művelődési központjait, amellyel fokozta hatékonyságukat. A szervezeti reformmal együtt több intézmény új épületet is kapott.

KLEBELSBERG a szervezet élére önkormányzatot állított. Ezt azért tartotta szükségesnek, mert „...általában az államosítás és a vele járó bürokratikus adminisztráció ... az egyéni kezdeményezésre ... bénítóan hatott és különösen a finomabb kezelést igénylő szellemi és közművelődési ügyeknél ... károsnak bizonyult ...” [10] Gyakorlati tapasztalataiból pedig arra a következtetésre jutott, hogy az önkormányzati testek csak akkor válnak életképesek, ha érdemleges hatáskörrel rendelkeznek. Amennyiben csak a véleményadás jogával ruházzák fel és a határozathozatal jogával nem, akkor a résztvevők munkájukat feleslegesnek fogják érezni. [11]

Az Országos Magyar Gyűjteményegyetem irányítását önkormányzati tanács végezte. Azokat a feladatokat is megoldotta, amelyeknek korábban „nem volt gazdája”, illetőleg a VKM-hez tartoztak. Munkamegosztást alakított ki az intézmények között kutatás és gyűjtőkörük vonatkozásában. Például szabályozta a kulturális értékek aukciói vagy csere útján történő megszerzését. Az önkormányzati tanács irányította a régészeti munkát is. A törvényalkotás előtt az ásatások sok gondot okoztak. A Nemzeti Múzeum munkatársain kívül elsősorban a Szegedi Közművelő-

dési Palota igazgatója, MÓRA FERENC folytatott csak szakszerű feltáró munkát. A magánásatások leletei nem egyszer külföldre kerültek, gyakran elkallódtak. A kellő szakértelem és alapos munka hiányában sok érték elpusztult vagy rekonstruálhatatlanná vált.

A régészet előtérbe kerülését és jelentőségét az is növelte, hogy KLEBELSBERG személy szerint hasznosnak tartotta az ásatásokat. Figyelemre méltó mennyire taktikusan kapcsolta össze a régészet fejlesztését az ország nehéz gazdasági helyzetével. „... Ma, midőn mű- és egyéb muzeális tárgyak vásárlása pénzünk elértéktelenedése folytán egyenlőre úgyszólván lehetetlenné vált, múzeumaink anyagának gyarapításáról is magánadományokon kívül jóformán csakis ásatások útján gondoskodhatunk...” [12]

A törvény intézkedett a kutatómunkához szükséges személyi feltételekről is. KLEBELSBERG először azt *tisztázta milyen munkát tekint tudományos tevékenységnek*. „... Azt hiszik, hogy én csak kutatásokra, cikkek és könyvek írására gondolok. Korántsem, én levéltárakban, könyvtárakban és múzeumban folyó szakmunkát is kifejezetten tudományos munkának tartom...” [13]

KLEBELSBERG kiszélesítette a tudományos intézmények és tevékenységek körét. *Megteremtette az állami alkalmazottak új státusát — a tudományos tisztviselői kart*. A kutatóknak nagyobb biztonságot teremtett és viszonylagos függetlenséget biztosított. Arre azonban ügyelt, hogy az intézményekben felkészült kutatók és eredményesen dolgozó szakemberek tevékenykedjenek. A kutatóktól tudományos minősítést követelt, aki pedig munkaterületén huzamosabb időn át nem mutatott fel eredményeket, azt eltávolította az intézményből. [14] KLEBELSBERG a nehéz gazdasági helyzet ellenére a Gyűjteményegyetemmel a tudományos állások számát mintegy százszal gyarapította. Egyetemszervező tevékenységével ugyancsak számos státust létesített. [15] Az Akadémia állandó alkalmazottait felvette a Gyűjteményegyetem személyzeti összlétszámba és így ezek fizetését is az állam vállalta magára.

Az alapok kiszélesítése

KLEBELSBERG a Magyar Tudományos Akadémia stabilizálásával, az egyetemek megmentésével és a Gyűjteményegyetem megszervezésével megteremtette azt az alapot, amelyre felépíthette elgondolásait.

A miniszteri program egyik legtöbbet vitatott és legfontosabb részét az „elitképzés” jelentette. Sokat, többnyire pejoratív értelemben idézett kijelentése: „... Az én tudománypolitikám alapja..., hogy a nemzetek kultúráját, kicsiny és nagy nemzetekét egyaránt három-négyezer ember képviseli...” [16] — mögött a tehetséggondozás felismerésén kívül bonyolult társadalmi érdekek húzódtak meg.

A korábbi évtizedekben jobbra stabil és jelentősebb anyagi háttérrel rendelkező fiatalok kerülhettek be az egyetemekre. A viszonylag csekély létszám lehetővé tette az intenzívebb képzést és a kor színvonalának megfelelő oktatást. Az 1920-as évekre viszont jelentősen megváltozott a helyzet. A harmadára csökkent Magyarország mostoha viszonyai között munkálkodó egyetemeit a „középosztály” gyermekei valósággal elárasztották. A korábbi évtizedek „elitegyetemei” helyett új típusú „tömegegyetemek” jöttek létre.

KLEBELSBERG érzékelte a változást. Az „eltömegesedést” megállíthatatlan folyamatnak tartotta. Az egyetemek padjaiból sem akart kirekeszteni egyetlen „középosztályból” származó fiatal sem. Követelte, hogy a tanárok a hallgatói létszámnövekedés ellenére is színvonalasan oktassanak [17]. A tehetséggondozást azonban az „elitképzés” megvalósításában látta.

A KLEBELSBERG-féle „elitképzés” nem csupán a kifejezetten szűk, ún. elit-rétegekből kikerülő, kiváltságos helyzetű fiatalok nevelését és iskoláztatási módját jelentette. Nagyon fontos, a társadalom számára roppant értékes miniszteri kötelességet kiteljesítő program volt. A „három-négyezer” kiváló képességekkel és adottságokkal rendelkező fiatal képzési feltételeinek megteremtésére törvényjavaslatot dolgoztatott ki, melyet a nemzetgyűlés elfogadott. A törvény részint a bel- és külföldre érvényes „magas műveltség célját szolgáló ösztöndíjakról [18] és kutató műhelyekről”, részint a leendő magyar értelmiségi nyelvi kultúrájának emelését és általános látókörének kiszélesítését szolgáló magyar intézetekről és azok működte-téséről intézkedett.

Az ösztöndíjak odaítélésével kapcsolatban érdemes kiemelni két lényeges vonatkozást. Az egyik, hogy KLEBELSBERG nem választotta el egymástól a tanár és a tudósképzést, a két „munkakört” egységesnek, és egymással összefüggőnek tartotta. A másik, hogy az ösztöndíjrendszer szinte valamennyi területet érintett: a kormányzatit, a közegészségügyit, a szociálpolitikait, a közgazdaságát, a mezőgazdaságát, a technikai, a művészeti.

Az „elitképzés” legfontosabb színterei a külföldi magyar intézetek voltak. A célokból eredően ezek tudományos kutatóintézetekből, művészkepzőkből és főiskolai kollégiumokból álltak.

Klebelberg azt tervezte, hogy egész Közép- és Nyugat Európát külföldi magyar intézetekkel hálózza be. [19] Miniszterségének majd tíz esztendeje alatt csupán három létesült: a *Bécsi Magyar Történelmi Intézet*, a *Berlini Ungarisches Institut*, valamint a *Római Accademia d' Reale d' Ungheria*.

A Bécsi Magyar Intézet 1925-ben nyílt meg a volt királyi testőrség palotájában. Az ösztöndíjasok német irodalmat, orvostudományt és zenét tanulhattak, történelmi kutatásokat folytattak.

A berlini 1926-ban nyitotta meg a kapuit. Itt természettudományokkal — főként fizikával és kémiával — ismerkedhettek a fiatalok.

A római 1929-ben nyílt meg. A Rómában tanuló magyar papnövendékeknek a Collegium Germanicum et Hungaricum adott már korábban otthont, amely mellé KLEBELSBERG a Palazzó Falconeriben Collegium Hungaricumot is felállított. Itt építészek, szobrászok, festők, zenészek, jogászok, szociálpolitikások és közgazdászok tanulhattak. [20]

A tehetséges fiatalok képzése nem csupán a külföldi magyar intézetekben folyt. Az ösztöndíjak lehetőséget nyújtottak arra is, hogy a fiatalok „... olyan külföldi városokban tanulhassanak, amelyekben magyar intézetek nincsenek...” [21]

Az államilag támogatott, KLEBELSBERG által szorgalmazott „elitképzéshez” még legalább kétféle mecenatura biztosított feltételeket. A vagyonos családok gyermekei, anyagi helyzetükből fakadóan, akár több évet is tölthettek Nyugat-Európa leg-híresebb egyetemein. Több külföldi ország pedig olyan ösztöndíjkerettel rendelkezett, amelyekből azok részesülhettek, akiknek nem állt módjukban előteremteni a tanulási költségeket. A Párizsban tanuló magyar diákok többségét például csaknem kizárólagosan a francia kormány ösztöndíjai segítették. Közülük többen a numerus clausus miatt szorultak ki a magyar egyetemekről.

Tervek és megvalósulás

Miniszterségének kezdeti szakaszában — *Történelmi Társulat* elnökeként már megindított — társadalomtudományi, elsősorban történelmi kutatásokat szorgalmazta. [22] A társadalom önmaga rendjét védi, ha a történetírást pártolja [23] —

kijelentése, amely különféle variációkban ismétlődik beszédeiben, nemcsak a történelem iránt szenvedélyesen érdeklődő miniszterről árulkodott. KLEBELSBERG világosan látta a történettudomány társadalmi funkcióit és jelentőségét. Tisztában volt azzal, hogy csak erkölcsi és lelki tényezőkkel, frázisokkal nem lehet huzamos időn keresztül bizonygatni — generációkon át — az ellenforradalmi rendszer magasabbrendűségét és jogszerűségét. Már a Történelmi Társulat elnökeként hatalmas *forráskiadványsorozatot indított meg, amely két témakört ölelt fel. Egyik a 18. századtól a belső államberendezések történetét, a másik a nemzeti és nemzetiségi kérdést tartalmazta.*

KLEBELSBERG a kutatási programokat autokratikusan — de szisztematikusan — jelölte ki és körültekintően segítette azok megvalósítását. Mint tudományszervező nagy jelentőséget tulajdonított a munkamódszereknek és a műhelymunkának. Az egyéni vállalkozások ideje eljárt, a közös összehangolt kutatómunkáké a jövő [24] — elv alapján mindent megtett annak érdekében, hogy a korszak valamennyi számottevő történészét — aki illeszkedett politikai-ideológiai nézeteihez — megbízással lásson el és megélhetéshez juttasson.

A kutatásokhoz szükséges összegeket kezdetben a vagyonos rétegektől teremtette elő. A mecenaturának ez a módja lehetővé tette, hogy az állam súlyos pénzügyi helyzete ne bénítsa meg a tudományos életet. A támogatók azonban gyakorta fenntartották beleszólási jogukat a kutatások témaköreinek kijelölésébe. Közismert, hogy a Fontes-sorozat programjában a nádorkötetek kiadására akkor került sor, amikor József főherceg — mint a Történelmi Társulat legelőkelőbb tagja — is az erszényébe nyúlt. [25]

KLEBELSBERG a kutatómunka zavartalan feltételeinek biztosítása érdekében rendezte a történeti kutatások bázisát képező *Országos Levéltár* jogállását. Az intézmény felügyeletét ugyanis a belügyminisztérium látta el, amely bürokratikus feltételekhez kötötte a tudományos munka végzését. A levéltári dolgozók idejét és energiáját többnyire a nemesi családfák „megrajzolása” kötötte le, ami ugyancsak akadályozta a történettudományi kutatást. KLEBELSBERG elérte, hogy az Országos Levéltár ne belügyi, hanem kultuszminisztérium hatáskörébe kerüljön. Majd intézkedett, hogy mérsékeljék a családfakutatást. Keményen szóvá tette, amikor egyes minisztériumok feleslegesen igényelték a levéltárosok munkáját vagy lényegtelen ügyekben kértek történelmi tanulmányokat. [26]

KLEBELSBERG figyelemmel kísérte a kutatási eredmények megjelentetését és terjesztését. Túllátott a propagandairatokon és beszédeken. Felismerte, hogy a jól megírt történelmi munkák többet érnek. Intézkedett a történettudományi munkák propagandájáról és terjesztéséről is. A magas papír- és nyomdaköltségek miatt könyvkiadó vállalatot alapított, ahol önköltséges áron készültek a kiadványok. Figyelme arra is kiterjedt, hogy a sajtó rendszeresen jelentessen meg könyvajánlásokat, a kiadókat pedig arra ösztönözte, hogy létesítsenek üzleteket.

KLEBELSBERG a történettudományi kutatások szorgalmazásával arra tett kísérletet, hogy kimutassa és megkeresse azokat a pontokat, amelyeknél jól érzékelhetőek a történetkutatás — mint szaktudomány — és a politika érintkezései.

A klébelsbergi tudománypolitika megvalósulási ütemét a népszövetségi kölcsön, majd a pengő megjelenése döntően meghatározta.

A súlyos gazdasági és társadalmi gondok megoldása érdekében a magyar uralkodó osztályok — hasonlóan Ausztriához, Romániához, Lengyelországhoz — népszövetségi kölcsönt vettek fel. Magyarországra 1924 és 1931 között mintegy hárommilliárd pengő hitel áramlott.

KLEBELSBERG elérkezettnek látta az időt, hogy nagyobb figyelmet fordítson a természettudományok fejlesztésére. A Nemzeti Újság 1925. december 25-i szá-

mában megjelent írása azt a *Magyar Természet-, Orvost-, Műszaki- és Mezőgazdaságtudományi Kongresszust* előzte meg, ahol körvonalazta a természettudományi kutatásokat.

Az 1926-ban megrendezett kongresszuson — szakemberek véleménye alapján — három kutatási-fejlesztési területet javasolt. Elsőnek az *orvostudomány* feladatairól beszélt. KLEBELSBERG viszonylag jól ismerte ezt a területet, hiszen az 1910-es évek végén egészségügyi kérdésekkel is foglalkozott. A kórházak, klinikák működési feltételei, a magyar orvostudomány hagyományai-eredményei, de a problémák sem voltak ismeretlenek előtte.

Jellemző a kultuszminiszterre, hogy a tudományág és a politika érintkezési pontjait az orvostudomány fejlesztésében is megtalálta. A háborús betegségek gyógyítását és a csecsemőhalandóság megfékezését [27] nemcsak alapvető egészségügyi feladatnak tekintette, megoldandó belpolitikai kérdésként kezelte.

A természettudományok fejlesztését a politikai színre lépő nagybirtok és nagytőke egyaránt igényelte. A termelés fokozása, a mezőgazdaságra és külkereskedelemre orientált ország szintén megkövetelte a kutatásokra épülő innovációt. KLEBELSBERG ezért a második nagy területnek a *műszaki tudományokat*, harmadiknak pedig a *mezőgazdasági tudományokat* jelölte meg.

A természettudományi kutatásokat körvonalázó kongresszus foglalkozott a feltételekkel is. KLEBELSBERG a tudományos munkához szükséges költségeket az államkasszából biztosította. Arra itt is ügyelt, hogy a társadalom tehetősebbjeit bevonja a programok megvalósításához szükséges terhek vállalásába. „... Akiknek az ország területéből tekintélyes része van, vagyis a nemzeti vagyon tekintélyes részének ura, az tekintélyes részt vállaljon a kulturális terhekből...” [28] — elv alapján életre hívta a *Széchenyi Társaságot*. Az állami támogatásban nem részesülő társaság a gazdasági érdekeltségektől kapott összegeket olyan kutatásokra fordította, amelyek gyorsan megtérülő gyakorlati eredményekre vezettek. Ilyen volt például a barnaszénkészletek jobb és hatékonyabb felhasználásával foglalkozó kutatási program. A kutatások tervezése, szervezése és ellenőrzése, valamint az elméleti kutatások végzése az *Országos Természettudományi Tanács* feladata lett. A szakemberekből álló, állami pénzzel gazdálkodó tanács egyben a kultuszminiszter tanácsadó testülete is volt.

KLEBELSBERG a természettudományi kutatások fejlesztése érdekében jelentős szervezeti változásokat vezetett be és fontos beruházásokat kezdeményezett. Elsőként azt a nagyszabású tervet kell megemlíteni, amely a *budapesti főiskolákat, a különféle tudományos intézeteket és laboratóriumokat egy rendszerbe próbálta integrálni*. [29] *Az elgondolás lényege az volt, hogy a közös bázis nemcsak koncentrálja a különböző tudományterületeket, de nagyobb fokú specializálódást is lehetővé tesz. Az elkülönülés az egyetem egységét megbontja, mert helyet és teret enged annak a törekvésnek, hogy minden kar önmagában akar teljes lenni. Ez fakultáspartikularizmushoz vezet, amely ellentétben áll az egyetemi gondolattal.* [30]

KLEBELSBERG úgy tervezte, hogy az egységes természettudományi rendszert két évtized alatt ki lehet alakítani. Az elképzelt „magyar Dahlem” alapját már egy meglévő egyetem és egy átszervezéssel kialakított egyetemi kar képezte. A háború előtt felépült műegyetem és a Pázmány Péter Tudományegyetem (ma Eötvös József Tudományegyetem) bölcsészeti karából leválasztott matematikai, valamint természettudományi egységekből, illetve a hozzájuk tartozó intézetekből, laboratóriumokból létrehozott kar. Itt szerette volna elhelyezni a kutatásokhoz is szükséges *botanikus kertet* és itt tervezte felépíttetni a *Természettudományi Múzeumot* is. A terv nagy része és az egységes természettudományi telep azonban nem valósult meg. A népszövetségi kölcsönből és adományokból ellenben több olyan természettudományi kutatóhely épült,

amely a tudományos intézmények új típusát képezte. Ezek a kutatóintézetek voltak. Legnevezetesebb az 1923 és 1926 között létesített *svábhegyi csillagvizsgáló* [31] és az 1926/27-ben megépített *Tihanyi Biológiai Intézet*.

KLEBELSBERG elgondolásaival, a nagyvárosi intézményeket centralizáló reformjaival és építkezéseivel nem csupán a kutatói-oktatói tevékenység magas szintű intézményesülését segítette kialakulni. A miniszteri tudománypolitika megpróbált egy alapvetően nem új [32], mégis korszerű tendenciát megvalósítani: a kulturális decentralizációt.

A klebelsbergi decentralizáció két alapelvre épült. Az egyik politikai volt, a másik egy egészségesebb kulturális életet kialakító szándék. A korabeli polgári politikusok többsége a fővárosba özönlő elszegényedett tömegekben kereste és találta meg a forradalmak okait. KLEBELSBERG például a munkásosztály hatalomra kerülését, a Tanácsköztársaságot nem a termelőerők fejlődéséből, hanem a társadalmi nevelés elhanyagolásából eredeztette. A miniszter ezért azt az elvet vallotta, hogy a forradalmi eszmék nem tudtak volna tért hódítani, ha „... a fővárosban szükségképpen kiterjedt radikális gondolkodásnak, önálló vidéki kulturális gócpontokban egyensúlya lett volna...” [33]

Tény, hogy a klebelsbergi kultúrpolitika bázisa a vidéki egyetemekkel kiszélesedett. Olyan központok alakultak ki, amelyek nemcsak színvonalasan ellenálltak a főváros „kulturális gyarmattartó” törekvéseinek, de területi megoszlásukkal kedvező feltételeket teremtettek egy „felülről elindított” decentralizációhoz is.

A klebelsbergi *elgondolás lényege az volt, hogy négy egyetemet, pontosabban a négy egyetemi várost* (Budapestet, Debrecent, Szegedet és Pécsét) *kultúrtartományi központtá kell fejleszteni*. A tartomány valamennyi tudományos, oktatási- és kulturális intézményét a kormányzó által kinevezett egyetemi székhelyi elnök irányítaná és igazítaná. *Az elképzelésből kiolvasható az a felismerés is, hogy a táji, területi és vidéki érdekek az „alulról induló tendenciák” erősíthetik a „felülről kezdeményezett” decentralizációs folyamatokat.*

A kultuszminiszter tudománypolitikai és decentralizációs törekvései nyomán a kutatás, a köz- és felsőoktatás területén, a művelődés igazgatásában számottevő eredmények születtek, alapvető változáshoz mégsem vezethettek. Ennek okát az ellenforradalmi rendszer politikáján kívül abban kell látni, hogy minden kultúra bázisát a gazdasági alap alkotja. A gazdasági decentralizációnak meg kellett volna előznie a kulturális decentralizációt.

JEGYZETEK

1. KLEBELSBERG KUNÓ gróf (1875—1932); művelődéspolitikus, miniszter, az MTA tagja. A budapesti, müncheni és berlini egyetemen jogtudományi, a párizsi Sorbonne-on államtudományi tanulmányokat folytatott. Tisza István 1914-ben kultuszminisztériumi államtitkárnak nevezte ki 1921. december 3-ától 1922. június 16-ig belügyminiszter, 1922. június 16-tól 1931. augusztus 24-ig vallás- és közoktatásügyi miniszter a Bethlen-kabinetben. Egyike azoknak, akik nem annyira születésük, vagyoni helyzetük, vagy pártállásuk, mint inkább szakismereteik és gyakorlati tapasztalataik alapján érdemelték ki a vezető beosztást. A művelődésügy szinte valamennyi ágazatát megformáló klebelsbergi kultúrpolitika a világ nagy nemzetzeivel a trianoni igazságtalanságokat úgy próbálta beláttatni, hogy „nyilvánvalóvá akarta tenni a körülöttünk élő népeken való művelődési felsőbbrendűségünket”. Kultúrpolitikájának energikus hozzáértéssel tudott súlyt adni az általános politikán belül és számos maradandó hatású reformot hajtott végre, jelentős kulturális beruházásokat kezdeményezett. Lásd. bővebben: *Pedagógiai Lexikon* II. kötet GK. Akadémiai Kiadó, Bp. 1977. 389. p., *Új Magyar Lexikon*, Akadémiai Kiadó. Bp. 1962. IV. kötet 154. p.
2. Gróf KLEBELSBERG KUNÓ beszédei, cikkei és törvényjavaslatai 1916—1926. Athenaeum Kiadó. Bp. 1927. 130—143. p. (Továbbiakban; *Beszédei, cikkei ... i. m.*)

3. Erről SZENT-GYÖRGYI ALBERT: Válogatott tanulmányok, Gondolat Kiadó, Bp. 1983. c. művében a következőket írta: „... a versailles-i szerződés értelmében Pozsony Csehszlovákiáé lett ... és nekünk távoznunk kellett. A technikai berendezést nem minden veszély nélkül mentettük meg — egyik éjszaka munkásnak öltözbe vittük ki az egyetem szigorúan őrzött kapuján, ... hogy a viharos Dunán Magyarországra...” szállíthassák. 33. p. és 274. p.
4. Beszédei, cikkei... i. m. 404. p.
5. Beszédei, cikkei... i. m. 500. p.
6. KLEBELSBERG KUNÓ: Jelszavak és valóság tusája = Pesti Napló, 1928. december 16.
7. A szegedi egyetem alapkövét 1926. október 5-én rakta le Klébelsberg = Beszédei, cikkei ... i. m. 500. p.
8. ROMSICS IGNÁC: Ellenforradalom és konszolidáció. Gondolat Kiadó, Bp. 1982. 212. p. A miniszter 1923. szeptember 23-án Debrecenben két új klinikát is átadott = Beszédei, cikkei ... i. m. 497. p.
9. Az Országos Magyar Gyűjteményegyetem az Országos Levéltárat, a Magyar Nemzeti Múzeumot, az Iparművészeti Múzeumot, a Szépművészeti Múzeumot és az Egyetemi Könyvtárat egyesítette. (1922. évi XIX. Tc.)
10. Beszédei, cikkei... i. m. 93. p.
11. Beszédei, cikkei... i. m. 99. p.
12. Beszédei, cikkei... i. m. 101. p.
13. Beszédei, cikkei... i. m. 122. p.
14. Klébelsberg eltávolította azt is, aki „valamely intézmény belbékéjét olyan mértékben bontja meg, hogy a társaival való együttműködést ezzel lehetetlenné teszi” = Beszédei, cikkei... i. m. 109. p.
15. Beszédei, cikkei... i. m. 523. p.
16. Beszédei, cikkei... i. m. 486. p.
17. Beszédei, cikkei... i. m. 487. p.
18. Beszédei, cikkei... i. m. 187. p.
19. Klébelsberg azt tervezte, hogy az 1917-ben létesült, később megszűnt konstantinápolyi Magyar Történelmi Intézetet újra megnyitja. Tárgyalásokat kezdeményezett egy párizsi, stockholmi, szófiai, varsói, genfi, madridi, helsinki-i, new yorki magyar intézet létesítéséről is = Közművelődés, 1924. 7—8. sz. 357. p.
20. A külföldi magyar intézetek számos magyar tudós és művész kibontakozását segítették. Például Barcsay Jenő, Aba-Novák Vilmos, Mészáros László, Pátzay Pál, Szőnyi István, Kovács Margit pályakezdését, de Wiegner Jenő és Szent-Györgyi Albert tanulmányait ez az ösztöndíjkeret tette lehetővé.
21. Beszédei, cikkei... i. m. 180. p.
22. Nem túlzás azt sem állítani, hogy az 1920-as évek első számú teoretikus hajlandóságú politikusá — Klébelsberg — nagyívű koncepciójának gyökerei már a Történelmi Társulat elnöki beszédeiben felfedezhetők — írja GLATZ FERENC: Klébelsberg tudománypolitikai programja és a magyar történettudomány = Századok, 5—6. sz. 1969. 1180. p.
23. Beszédei, cikkei... i. m. 37. p.
24. Beszédei, cikkei... i. m. 7., 16. p.
25. GLATZ FERENC: Történetíró és politikus. Szekfű, Steiner, Thim és Miskolczi: nemzetről és államról. Akadémiai Kiadó, Bp. 1980.
26. A magyar ellenforradalmi rendszer belpolitikája 1927. január 1—1931. augusztus 24. Bp. 5: kötet 362. p.
27. Beszédei, cikkei... i. m. 353. p.
28. SÁRKÓZI ISTVÁN: Klébelsberg Kunó kultúrpolitikája és annak szegedi aspektusai = Tanulmányok Csongrád megye történetéből. Szeged, 1979. 211. p.
29. Beszédei, cikkei... i. m. 166—167. p.
30. Beszédei, cikkei... i. m. 168. p.
31. Az első az új határokon kívül — Ógyallán — maradt második magyar csillagdat pótolta. Az első az osztrákok bontották le 1852-ben, hogy helyére építhessék a Citadellát.
32. A kulturális decentralizáció problémája lényegében a kiegyezés koráig nyúlik vissza. Pest, Buda és Óbuda egyesítésével Budapest gazdasági, közlekedési, politikai, közigazgatási és kulturális területen is hatalmas fejlődésnek indult. A két-három évtized alatt világvárosá növekedett Budapest azonban éles ellentmondásba került a „nagy magyar ugarra!”. SZABÓ ERVIN 1900-ban, már arról írt, hogy a túlfejlődés jelentéktelen akadályozza a szocialista mozgalom kibontakozását. 1910-ben a Huszadik Század c. polgári radikális lap pedig kifejezetten sürgette a vidék fejlesztését. IGNORUS a Népművelés-ben (1913) megjelent cikke azt fejtegeti, hogy „nincs a világon nagyvár os, amelynek olyan falusi, vidéki lenne a lakossága és amelynek népe olyan zavartan ödöngene saját kulturintézményei között, mint Budapestnek”. Lásd bővebben: SOÓS PÁL: Művelődéseméleti és művelődéspolitikai tanulmányok, Felnőttnevelés és művelődés, Acta Andragógica et culturae 3. sz. Debrecen, 1981. 85—105. p.
33. KLEBELSBERG KUNÓ: Özönlés a városba = Pesti Napló, 1929. január 1.

AUSBAU DES WISSENSCHAFTLICHEN INSTITUTIONSSYSTEM IN UNGARN ZWISCHEN DEN JAHREN 1922 UND 1931

TAMÁS T. KISS

In Ungarn hätte die schwere gesellschaftliche-wirtschaftliche-politische Krise, die sich nach dem Friedensvertrag von Trianon entfaltete, das wissenschaftliche Leben lahmlegen können. Es hat der wissenschaftspolitischen Leitung der 20-er Jahre zu danken, dass es doch nicht so geschah. Kultusminister Kunó Klebelsberg konnte nämlich seinen Vorstellungen in der allgemeinen Politik des kontrarevolutionären Systems mit energischer Sachkenntnis Gewicht verleihen.

Er führte zahlreiche dauerhafte Reforme durch und gab zu den bedeutenden wissenschaftlichen Investitionen den ersten Anstoß. Obwohl seine Kulturpolitik vom Neonationalismus, von retrograder Ideologie der „kulturellen Überlegenheit“ den Nachbarvölker gegenüber durchdrungen wurde, wurde aber auch Entstehung bedeutsamer Geistesschöpfungen — auf verfallendem Gesellschaftsboden und oft trotz der Absicht von Klebelsberg — in den von ihm ins Leben gerufenen Institutionen und im organisatorischen Rahmen möglich.

ОБРАЗОВАНИЕ СИСТЕМЫ НАУЧНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ В ВЕНГРИИ В ПЕРИОД МЕЖДУ 1922–1931 ГОДАМИ

ТАМАШ Т. КИШ

Тяжелый общественно-экономический кризис, сложившийся в Венгрии после Трианонского мирного договора, мог легко парализовать научную жизнь страны. Тот факт, что этого не произошло, объясняется сознательным, прогрессивным руководством научной сферой в 20-х годах.

Министр Культур Куно Клеберсберг даже в рамках общей политики контрреволюционной системы, с пониманием дела смог претворить в жизнь свои научно-политические взгляды. Он провел ряд важных реформ; проявлял инициативу в осуществлении крупных капиталовложений в науку.

Хотя культурная политика Клеберсберга была проникнута элементами национализма и ретроградной идеологией «культурного превосходства» над соседними народами, в созданных им научных учреждениях — на разлагающейся общественной почве и зачастую вопреки намерениям самого Клеберсберга — открылась возможность для рождения крупных духовных ценностей.